

KEES FLOOR

Rhenen en de provinciekaart van 1850

Tweede druk met Plantage Willem III en vernieuwde Grebbedijk

Ons landschap verandert voortdurend. Dat was in het midden van de negentiende eeuw niet anders. Kort na 1850 werd een grootschalige tabaksplantage aangelegd tussen Elst en Remmerden. Ook het nieuwe dijktracé dat er kwam na de doorbraak van de Grebbedijk in 1855 gaf het landschap tussen Wageningen en Rhenen een duidelijk andere aanblik. Voor het Utrechts provinciaal bestuur alle reden de Provinciekaart van 1850 bij het uitkomen van een tweede druk in 1862 op deze plaatsen aan te passen.

In opdracht van de Provincie

Rond het midden van de negentiende eeuw gaf het provinciebestuur van Utrecht de aanzet tot het vervaardigen van een nieuwe kaart van de provincie. De kopergravure, bestaande uit vier bladen, verscheen in 1850 en gaf inzicht in de ligging en de namen van plaatsen, gehuchten, buurtschappen, polders, wegen, rivieren, vaarten, buitenplaatsen en andere markante gebouwen.¹ De kaart geeft ons een beeld van de situatie in die tijd in onder andere Rhenen en de burgemeenten in het kanton Rhenen.

In deze bijdrage stellen we ons de vraag hoe deze kaart tot stand is gekomen en of deze provinciekaart betrouwbaar, volledig en nauwkeurig is. Dit zouden we graag besproken hebben met de voor de kaart verantwoordelijke Hoofdingenieur van de Waterstaat van de Provincie Utrecht, J. Ortt, of met de burgemeesters in de regio.

De Hoofdingenieur van de Waterstaat

Kennelijk voorzag de kaart in een behoefte. Reeds na zes jaar was hij geheel uitverkocht. Daarom besloot het provinciebestuur in 1856 tot een verbeterde en herziene druk.² In een rapport van de Hoofdingenieur van de Waterstaat uit dat jaar werden de correcties en aanvullingen vermeld die hij noodzakelijk achtte als het tot zo'n heruitgave zou komen. Langs deze weg weten wij hoe hij in dat jaar over de kaart dacht. Voor Rhenen kwam hij niet met verbeterpunten. Wel gaf hij door dat de Grebbedijk bij de boerderij het Verdriet, net over de grens met Wageningen, inmiddels was

rechtgetrokken. Verder ging zijn aandacht vooral uit naar de Grebbelinie, waarbij niet alle bruggen, duikers, sluizen en heulen waren aangegeven. Ook ontbrak in Renswoude de aanduiding Fort Daatselaar, al was het fort wel ingetekend.

De burgemeesters

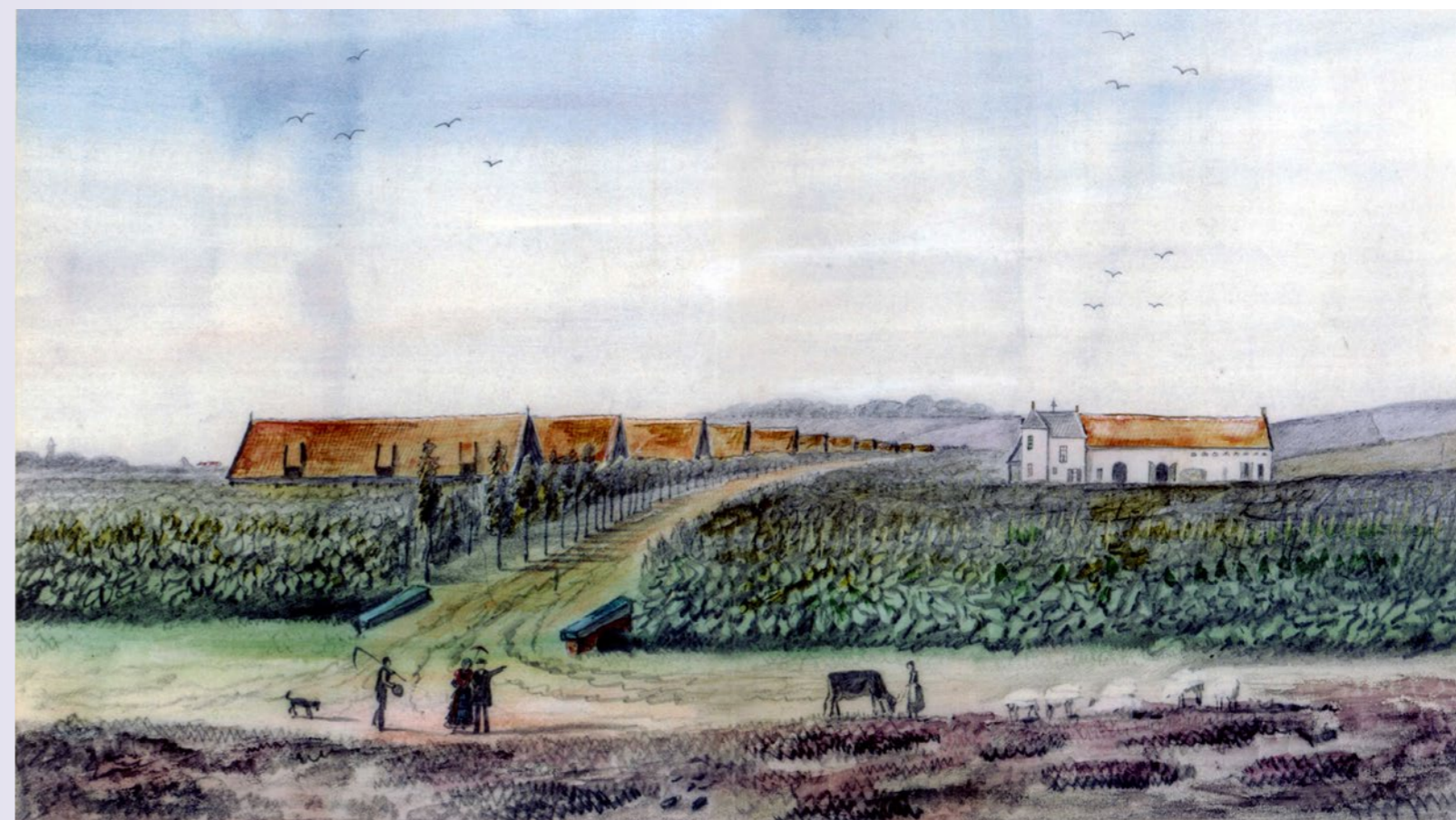
Om eventuele fouten en onzorgvuldigheden te kunnen corrigeren en veranderingen in de situatie ter plekke te kunnen meenemen, werd de hulp ingeroepen van de burgemeesters van alle Utrechtse gemeenten. Hun werd verzocht de informatie op de kaart nauwkeurig na te lopen en eventuele suggesties voor verbeteringen door te geven. Ook de toenmalige burgemeesters van Amerongen, Veenendaal en Rhenen ontvingen zo'n aanschrijving. Hun reacties zijn, net als die van hun collega's, grotendeels bewaard gebleven. Daardoor kunnen we toch nog hun visie op de bruikbaarheid van de oorspronkelijke versie van de kaart te weten komen.

↓ Uitsnede van de Provinciekaart van 1850.



↑ Diezelfde kaart uit 1862. Met ditmaal linksboven Plantage Willem III en rechtsonder het nieuwe dijktracé van de Grebbedijk noodzakelijk geworden na de dijkdoorbraak in 1855.

↓ Aquarel van tabaksplantage Willem III op Remmerden omstreeks 1862 geschilderd door Ida Weldijk. Links een lange rij tabaksschuren met rechts daarvan het herenhuis met de erachter gelegen stenen tabaksschuur.



In Amerongen ontbraken twee wegen, zo liet burgemeester C. Farret, tevens burgemeester van Leersum en Darthuizen weten: de Doodenweg, bij het kadaster bekend als de Dooyenweg, en de Koenesteeg. Verder was de Kievitsteeg ten onrechte aangeduid als Kievitsweg. Ook miste hij nog de in 1848 aangelegde straatweg van Leersum door Darthuizen en Overlangbroek naar Wijk bij Duurstede. Burgemeester H.G. van der Poel van Veenendaal liet weten dat de straatweg van Veenendaal naar de Klomp niet correct was weergegeven. Daarnaast was de weg van Veenendaal naar Fort de Roode Haan abusievelijk aangeduid als Vendelsche weg, terwijl iedereen die kende als Munnikkenweg.

In Rhenen waren de posities van de buitenmolen en van het tolhek tussen de stad en de Grebbe niet correct, zo schreef burgemeester H. Menso aan de 'Heeren Gedeputeerde Staten der Provincie'. Ook memoreerde hij het recht-trekken van de Grebbedijk bij de boerderij het Verdriet, dat reeds was genoemd in het rapport van de Hoofdingenieur van de Waterstaat. De meeste nadruk legde Menso echter op een nieuwe, belangrijke ontginning in de gemeente vlak bij de straatweg ter hoogte van de buurtschap Remmerden. In 1853, dus na het verschijnen van de eerste editie van de provinciekaart, was daar de 'Plantaadje Willem III' opgericht met een hoofdgebouw, elf schuren en zeventien woningen. Die zou op de bijgewerkte provinciekaart zeker niet mogen ontbreken.

Doorbraak van de Grebbedijk in maart 1855

In de eerste maanden van 1855 was het koud. De rivieren – ook de Nederrijn – vrozen dicht. Begin maart viel definitief de dooi in en kwam het ijs op de rivieren in beweging. Het losgeraakte ijs stapelde zich op. Er ontstonden ijssdammen waardoor het water niet verder kon afstromen. Het Rijnwater steeg snel, ook tussen Wageningen en Rhenen. Op maandag 5 maart 1855, vroeg in de middag, liep het water op drie plaatsen over de Grebbedijk. Twee uur later bezweek de dijk. De Nude stond binnen een uur blank. De

Gelderse Vallei liep in korte tijd vol. De huizen en boerderijen die dichtbij het doorbraakgat stonden, werden door de kracht van het instromende water vernield. Ook ontstond er een wiel. Bij het herstel werd de oude dijk verlaten en vervangen door een meer landinwaarts gelegen inlaagdijk. Deze nieuwe dijk met een lengte van 1.320 meter sneed de bocht in de oude, doorgebroken dijk af en maakte die een stuk korter. In 1862 werd deze nieuwe dijk ingetekend op de nieuwe druk van de Provinciekaart van Utrecht.



↑ Op 5 maart 1855 brak de Grebbedijk door. Binnen enkele uren stond aan beide zijden van de Grebbedijk het water even hoog. Uiterst links de Cuneratoren met daarnaast de Grebbeberg.



Tweede druk

In de loop van 1857 beschikte de provincie over alle binnengekomen verbeteringsuggesties en aanvullingen voor de provinciekaart. Het aantal correcties en mutaties was zo groot dat werd besloten de kaart geheel opnieuw te laten tekenen en graveren. Samensteller en tekenaar A.A. Nunnink, die de kosten van zijn bijdrage aan de tweede druk aanvankelijk had begroot op honderd gulden, moest gezien de vele correcties zijn offerte bijstellen naar 150 tot 175 gulden. Het opnieuw in koper graveren van de kaart kostte 3000 gulden. Als het slechts om enkele kleine wijzigingen was gegaan, zou een bedrag van 300 tot 350 gulden hebben volstaan. De gehele, ook nu weer uit vier bladen bestaande kaart moest klaar zijn binnen drie jaar na het afleveren van het eerste blad. In 1862 was de klus geklaard; er waren 250 kaarten gedrukt.³ Het resultaat laat zien in welke mate de Hoofdingenieur van de Waterstaat en de burgemeesters hebben bijgedragen aan het eindproduct.⁴

Verantwoording

Noten

- 1 Regionaal Historisch Centrum Zuidoost Utrecht, beeldbank, 065140: Kaart van de Provincie Utrecht, vervaardigd op last van: de Edel Groot Achtbare Heeren Staten van dat gewest, onder toezicht van J.H. Kips, voormalig Ingenieur Verificateur van het Kadaster des Rijks en van de Provincie Utrecht. Zamengesteld en geteekend door

A.A. Nunnink. Vier bladen, 1850.

2 Het Utrechts Archief, Toegang 79, inv.nr. 3661.

3 Het Utrechts Archief, Toegang 79, inv.nrs. 954 en 956: zie besluiten van Gedeputeerde Staten van 6 november 1862, No 8 en 24 december 1862, No 9.

4 Het Utrechts Archief, Toegang 80, inv.nrs. 30-33: Kaart van de Provincie Utrecht in vier

↑ Op Plantage Willem III is de laatst bewaard gebleven tabaksschuur gereconstrueerd. Veel van de schuren waren al in 1925 bij een zware storm verwoest.

Dat de suggesties van de Hoofdingenieur alle verwerkt zouden worden, hoeft geen verwondering te wekken. Maar ook de burgemeesters van Amerongen en Rhenen hadden eer van hun werk. Ze konden hun correcties en aanvullingen allemaal terugvinden op de heruitgave, iets wat elders in de provincie niet altijd het geval was. Zo bevat de nieuwe kaart het tolhek, de molen, de rechtgetrokken Grebbedijk en de 'Tabaksplantaadje Willem III' precies zoals door burgemeester Menso aangegeven. De aanvankelijk ontbrekende wegen in Amerongen zijn nu eveneens aangeduid. Ook de voorgestelde aanvullingen en correcties in Leersum, Veenendaal en Renswoude werden gehonoreerd.

bladen, herziene uitgave, bijgewerkt door G.D. Wijnands de Jongh, 1862.

Over de auteur

Kees Floor werkte bij het KNMI in De Bilt en publiceerde talrijke artikelen voor weerbladen en periodieken van historische verenigingen.